

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.3.1>

Мащак С. О.

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри теоретичної та практичної психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

Дутко Д. І.

*студентка
Національного університету «Львівська політехніка»*

МОТИВАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА: ПОРІВНЯЛЬНЕ АНАЛІЗУВАННЯ

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF MOTIVATION TENDENCIES OF TEACHERS: COMPARATIVE ANALYSIS

У науково-оглядовій статті охарактеризовано мотиваційні аспекти професійної діяльності педагогів із різним стажем професійної педагогічної діяльності. Констатовано, що мотиваційні тенденції в потребово-спонукальній сфері педагога охоплюють складний шлях професіоналізації. Здійснивши теоретичний аналіз психологічних джерел, можемо констатувати, що професійна діяльність педагога є особливим видом педагогічної діяльності. Вона орієнтована на передачу майбутнім поколінням соціально-історичного, культурного досвіду, створення умов для їх особистісного розвитку. Змістом діяльності педагога в мотиваційному аспекті – це розвиток, навчання, виховання школярів.

За результатами методик було визначено актуальні мотиви професійної діяльності та виявлено потреби педагогів. Їх застосування дозволило виявити загальну картину у мотивації професійною діяльності і самі педагоги змогли побачити і усвідомити домінуючі та актуальні мотиви педагогічної діяльності. У дослідженні брали участь педагоги із різним стажем педагогічної діяльності. За результати емпіричного дослідження мотивації професійної діяльності виявлено відмінності у домінуючих мотивах у педагогів із різним стажем професійної педагогічної діяльності. Домінуючими мотивами педагогів, які вже тривалий час працюють в школі є: самовдосконалення, прагнення відповідати стандарту «вчитель-професіонал». У педагогів-початківців із стажем педагогічної до десяти років домінують мотиви прагматизму, самовдосконалення, комунікації, орієнтації на духовні цінності, еталон «ідеального вчителя». Педагоги гармонійно реалізують професійні та особистісні потреби – спілкування, самоствердження. Суттєвих розбіжностей у професійній мотивації педагогів із різним професійним стажем не виявлено.

Ключові слова: мотивація, потреби, професійна спрямованість, педагог, професійна орієнтація, освітнє середовище, спрямованість.

The scientific review article describes the motivational aspects of the professional activity of teachers with different years of professional teaching experience. It was established that motivational trends in the teacher's need-motivational sphere are a difficult way of professionalization. Having carried out a theoretical analysis of psychological sources, we can state that the professional activity of a teacher is a special type of pedagogical activity. It is focused on the transfer of socio-historical and cultural experience to future generations, creating conditions for their personal development. The content of the teacher's activity in the motivational aspect is the development, training, education of schoolchildren. According to the results of the methods, the actual motives of professional activity were determined and the needs of teachers were identified. Their application made it possible to reveal the general picture of the motivation of professional activity, and the teachers themselves were able to see and understand the dominant and relevant motives of pedagogical activity. Teachers with different experience in teaching took part in the study.

According to the results of the empirical study of the motivation of professional activity, differences in the dominant motives of teachers with different experience of professional pedagogical activity were found. The dominant motives of teachers who have been working at the school for a long time are: self-improvement, striving to meet the "professional teacher" standard. Beginning teachers with up to ten years of teaching experience are dominated by the motives of pragmatism, self-improvement, communication, orientation to spiritual values, the standard of the «ideal teacher». Teachers harmoniously realize professional and personal needs – communication, self-affirmation. No significant differences in the professional motivation of teachers with different professional experience were found.

Key words: motivation, needs, professional orientation, teacher, professional orientation, educational environment, orientation, incentives.

Вступ. Освітній простір системи підготовки педагогів вимагає суттєвих змін та інновацій. Військові дії в Україні змусили значну частину освітян з окупований територій та зон активних обстрілів

виїхати за межі рідної землі і адаптуватися до життя в нових реаліях. Значна частина навчальних закладів потерпає від нестачі кваліфікованих педагогів, які докладають зусиль щодо розвитку майбутнього

інтелектуального потенціалу країни. З огляду на це, існує нагальна потреба не тільки готувати майбутніх високо кваліфікованих учителів, але й мотивувати на повернення додому справжніх професіоналів, які не уявлять свого життя без дитячого сміху, галасливих перерв та безлічі запитань від своїх учнів. Громадська організація «Освіта 360» надала результати проекту «Mentor Me». Вони виявили, що сьогодні скоротилась частка молодих педагогів віком до 25 років (їх є лише п'ять відсотків), педагогів віком за п'ятдесят і стажем двадцять-тридцять років професійної педагогічної діяльності в Україні втричі більше. Середній вік педагогів – сорок шість років. Низький рівень заробітної плати та завищені моральні вимоги є «антимотиваторами» на початку професійного шляху і основною причиною відмови від педагогічної професії [5]. Молоді фахівці визначили основні проблеми професії педагога – низька заробітна плата та емоційне перенавантаження (зазнають 75% педагогічних працівників). З огляду на це, **мета статті** – дослідити в порівняльно-психологічному аспекті психолого-педагогічні аспекти динаміки мотивації в професійній педагогічній діяльності.

Методами дослідження є: теоретичні методи (індукція, дедукція, пояснення), методи конкретизації та узагальнення, а також аналіз наукової літератури, дотичної до проблеми дослідження, емпіричні методи, а зокрема методика «Дерева», діагностики мотивації до успіху Т. Елрса; мотивація трудової діяльності (К. Земфір), анкета ставлення педагогів до педагогічної професії, методика діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребовій сфері, методи математико-статистичної обробки даних, кореляційний, порівняльний, кореляційний аналіз. Групу досліджуваних склали сорок педагогів освітніх закладів Львівської області. Це вчителі, із стажем педагогічної діяльності до 10 років (20 респондентів), з стажем педагогічної діяльності понад 10 і більше років (20 респондентів). Вибірку склали педагоги у віці 21–75 р. років, (з них 8 чоловіків та 32 жінки).

Виклад основного матеріалу. Мотиваційна сфера педагогів завжди була важливим напрямом психолого-педагогічних пошуків зацікавлених науковців. Проте, в умовах військових дій в Україні, мотиваційні тенденції педагогів досліджені недостатньо. Складно здійснити ґрунтовний аналіз проблеми у порівняльно-емпіричному плані: якими були мотиви професійної діяльності педагогів у мирний час та сьогодні. Адаже значна частина педагогів змушена покинути стіни рідних навчальних закладів і змінити професію або працювати дистанційно. Ми намагалися теоретично та емпірично дослідити проблему та навести отримані результати. Це наша перша наукова розвідка, а дослідження ще триває, якісно і кількісно виміряти мотиваційний потенціал педагогів у професійній діяльності – це тривалий процес. Слід зауважити, що у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних дослідників чітко сформульовані основні тенденції та особливості професіона-

лізації педагогів, окреслені вимоги до професійної діяльності та соціально-психологічні чинники формування особистості педагога. Проте, мотиваційний потенціал педагогічних працівників є недостатньо дослідженим, попри значну кількість наукових розвідок, публікацій та монографій. Зокрема, мотиваційний комплекс, соціально-психологічні установки вчителя як психічне явище психологи і педагоги пояснюють різнопланово: як сукупність чинників, що підтримують, скеровують та визначають поведінку людини. Це сума мотивів, потреб та спонук, котрі викликають активність організму, визначаючи вектор спрямованості. Також мотивацію розглядають як процес психічної регуляції конкретної діяльності. Тобто як процес дії мотиву і водночас механізм, що визначає виникнення, напрямок, способи здійснення конкретних форм діяльності. Мотивація охоплює загальну систему процесів, котрі відповідають за спонукання реалізації практичної та розумової діяльності. Дотримуємось загально наукових підходів і погоджуємось, що шлях до ефективної професійної діяльності особистості педагога – це розуміння мотивації. Саме знання про те, які мотиви утворюють основу педагогічних дій, що керує педагогом та спонукає його до професійної педагогічної діяльності, дозволить психологам та педагогам реалізувати ефективні систем, форм і методи професіоналізації.

Між різними напрямками, школами вітчизняної та зарубіжної психології помітні істотні розбіжності в трактуваннях поняття «мотив», «мотивація». Ми констатуємо, що трактування «мотиву» є значною науковою проблемою. Передусім виникла у мовознавців термінологічна дилема: чому «мотивація» і «мотив» термінологічно вжито як синоніми. Поняття «мотивація» охоплює широку палітру спонук: потреби, установки, диспозиції, мотиви, інтереси, прагнення, цілі, потяги. Дуже часто мотивацію розглядають як детермінацію поведінки. Погляди психологів істотно суттєво різняться. Вони вивчають різноманітні психологічні категорії та явища. Зокрема, Л. І. Божович описує наміри, уявлення, ідеї, почуття, переживання; Х. Хекхаузен – потреби, потяги, спонукання, схильності; морально-духовні, політичні установки; духовні потреби та властивості особистості – М. В. Савчин; установки – А. Маслоу; умови існування – К. Вилюнас, а В. С. Мерлін – спонукання та цілеспрямованість дій [1; 7].

Часто в психологічних джерелах подано одностороннє трактування мотивації, а самому змісті сутності «мотивації» є неоднозначна позиція психологів що важливого питання. Яким є співвідношення енергетичної та змістової сторін мотивації. Це енергетичне джерело активності, що не включає змістовну сторону. Зарубіжні дослідники, а зокрема, психоаналітик, З. Фрейд усі мотиваційні закономірності подавав як динамічно-енергетичні; Фрієр як енергетичний аспект досвіду і реакцій; Браун та Фарбер визначають мотивацію як енергетичну, динамічну функції (на відміну від навчання як асоціативної, регулятивної) [3, с. 55].

Мотивацію навчальної діяльності дослідниця визначає як «наявність чи відсутність прагнення до професійного зростання» педагога у процесі виконання професійних функцій, тобто вже на етапі навчання у закладі вищої освіти. Зокрема, в стінах навчального закладу формується ставлення до майбутньої професії, відбувається усвідомлення власної ролі в контексті суб'єкт-суб'єктних стосунків у процесі взаємодії з учнями, включення в структуру «Я-образу» соціальної ролі педагога [4, с. 105–110].

Педагогічна діяльність – вид діяльності, змістом якої є навчання, виховання, освіта і розвиток підростаючого покоління, а у структурі педагогічної діяльності вчителя домінують широкі соціальні мотиви, особистісні прагматичні, сильної і помірної дії, короткотривалі та довготривалі. Основними мотиваційними структурними елементами педагогічної компетентності виступають: теоретичні педагогічні знання, практичні вміння, особистісні якості педагога. Більшість сучасних теорій мотивації, системи цінностей вказують на їх зв'язок із відчуттям щастя і задоволеністю життям. Цінності, мотивація, а також дієві життєві цілі суттєво покращують відчуття суб'єктивного благополуччя. Війна – це вже неблагополуччя, яке руйнує не тільки життя людини у фізичному, психічному, психологічному вимірах, її внутрішній життєвий потенціал чи навпаки – надає нового сенсу її життю. Українці не тільки навчилися виживати, але й значна частина населення отримала нові мотиваційні орієнтації. Важливою і найпершою є незалежність рідної землі. Дослідники війни вивчили чотири фази війни та відповідні мотиваційні тенденції особистості на фазі героїзму, «медового місяця», розчарування, відновлення та відбудови [2, с. 5]. Педагоги також відчули негативні тенденції реалізації професійних завдань щодо навчання, виховання, розвитку школярів і емоційно пережили дві фази війни у недостатньо придатних сховищах чи підвалах школи, перспективи дистанційного навчання без доступу до інтернету та вимикання електроенергії. Проте, ці труднощі показали, що мотиваційний потенціал педагогів скерований на духовно-моральний тип спрямованості, креативність та педагогічну творчість. Змінився мотиваційний потенціал та спонуки педагогічної діяльності педагогів. Початківці-педагоги поряд із досвідченими професіоналами не тільки комунікували з учнями, батьками, виконували функції психолога, підвищували професійну майстерність у різноманітних проєктах, але й волонтерили, донатили, наближаючи перемогу на гуманітарному фронті. І хоча матеріальний чинник у професії є вагомим мотиватором, українські педагоги у час війни демонструють моральну підтримку та жертвність.

Здійснивши теоретичний аналіз психологічних джерел, можемо констатувати, що професійна діяльність педагога є особливим видом педагогічної діяльності. Вона орієнтована на передачу майбутнім поколінням соціально-історичного, культурного досвіду, створення умов для їх особистісного розвитку. Змістом діяльності педагога в мотиваційному

аспекті – це розвиток, навчання, виховання школярів.

За результатами методик було визначено актуальні мотиви професійної діяльності та виявлено потреби педагогів. Їх застосування дозволило виявити загальну картину у мотивації професійною діяльністю і самі педагоги змогли побачити і усвідомити домінуючі та актуальні мотиви педагогічної діяльності. У дослідженні брали участь педагоги із різним стажем педагогічної діяльності. Перша група – це початківці-педагоги до десяти років, друга – педагоги зі стажем професійної педагогічної діяльності поза десять-двадцять років. Це допомогло сформулювати висновки про домінуючий мотив професійної діяльності. Зокрема, можемо констатувати, що 12% педагогів демонструють мотиви прагматизму, задоволення, матеріального благополуччя; 15% мотивовані на пізнання та оновлення, прагнуть до самовдосконалення; 35% педагогів мають потребу оточити себе красою у всіх проявах, тобто домінує естетичний мотив; 16% виявили потребу у духовній близькості, побудові дружніх зв'язків з учнями, батьками, у педагогічному колективі, а, домінуючим є мотив - спілкування; у 10% педагогів є мотив самоствердження, потреба в схваленні, визнанні, високому соціальному статусі; у 12% є присутніми мотиви самовдосконалення, вони усвідомлюють свої потреби, мають сформовану систему моральних цінностей, прагнення відповідати еталону «ідеального вчителя».

У групі педагогів і з стажем педагогічної діяльності понад двадцять років ми не помітили суттєвих розбіжностей у мотивації у порівнянні із педагогами-початківцями до десяти років педагогічної діяльності в школі. Проте, домінуючими мотивами у педагогів, які вже понад двадцять-тридцять років працюють в школі є самовдосконалення, прагнення відповідати стандарту «вчитель-професіонал» (76% респондентів) та 24% педагогів мають мотиви прагматизму, задоволення, матеріального благополуччя. Середні показники представлено у вигляді діаграми (рис. 1).

Щодо результатів анкетування за методикою «Ставлення педагогів до педагогічної діяльності»: у педагогів із стажем педагогічної менше за десять років переважає самовизначення в професійній діяльності або можливість отримання фахової освіти (40% осіб). Педагоги, що здійснюють оцінювання себе за цими показниками вважають, що обрана стратегія вибору забезпечує їй не лише власний життєвий та професійний успіх, але й дозволяє їй зробити максимальний внесок у процвітання своєї держави. У 35% вчителів присутні професійно і практично цінні мотиви, що характеризує педагога, як зрілу особистість. Це є показником педагогічних здібностей. Педагоги цієї групи демонструють вміння методично, зрозуміло у науковому плані, доступно для різних вікових груп учнів пояснювати навчальний матеріал. Вони зацікавлені у впровадженні інновацій, прагнуть до рефлексії щодо результатів педагогічної діяльності, вміють критично аналізувати

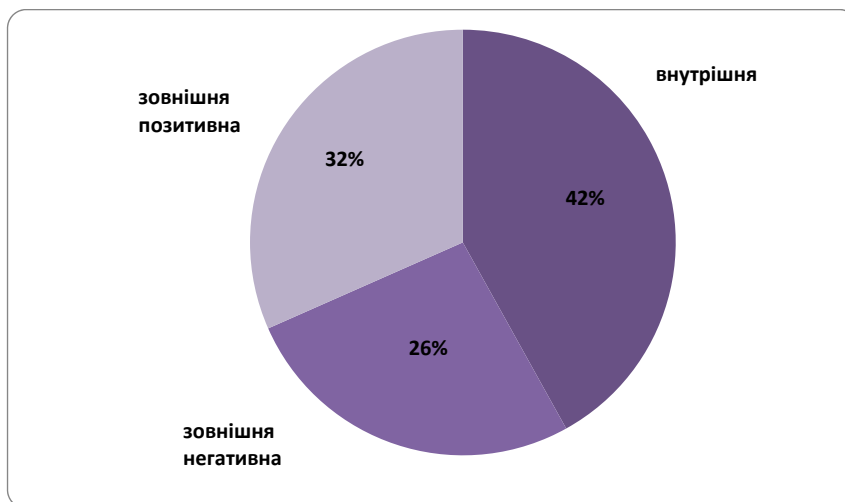

Рис. 1. Середні показники мотивації професійної діяльності педагогів

та оцінювати свої недоліки. Вони лише на початку професійного шляху і для них є важливим завданням – професійно транслювати знання з предмету учням та формувати вміння, володіння методикою викладання навчальної дисципліни чи окремих розділів теми.

Емоційно-комунікативний мотив виявлено у 25% педагогів. Сформованість емоційно-комунікативного мотиву свідчить про те, що професійна педагогічна діяльність у спілкуванні з учнями різного віку робота їх мотивує, викликає позитивні емоції задоволення та радості. А процес спілкування та тісної взаємодії з учнями, іншими педагогами, батьками, соціальним оточенням дозволяє їм змінювати себе у професійному плані. Слід зазначити, що педагоги з цієї групи володіють навичками професійного спілкування, тобто, вміють професійно та результативно проводити дискусії. Вони часто з учнями та колегами обговорюють проведені уроки, аналізують кінофільми, різноманітну інформацію, книги, додатковий матеріал. Тобто, для власного інтелектуального зростання і формування потреб учнів їм необ-

хідно мотивувати не тільки себе. Вони намагаються задовольнити інтелектуальні потреби учня і ясно розуміють, що саме такі навчальні та виховні впливи позитивно впливають на психічний та когнітивний розвиток школярів (рис. 2).

У структурі професійної діяльності педагога домінують широкі соціальні, особистісні прагматичні, сильної і помірної дії, короткотривалі та довготривалі мотиви. Мотиваційні тенденції педагога мають динамічні прояви, їх вектор змінюється на різних етапах професійного становлення в освітньому просторі, зокрема, зростає роль внутрішньої мотивації, як самоствердження педагога у професії. Домінуюча мотивація – індивідуальний процес, що тісно корелює з умовами організації педагогічної діяльності в освітньому просторі та середовищі.

Висновки. Професійна педагогічна діяльність – це складний шлях професійного зростання педагогів, що вимагає не тільки орієнтації та спрямованості мотиваційних тенденцій педагогів на жертовну любов до учнів. Це позитивні зміни у внутрішній і зовнішній мотивації педагогічної

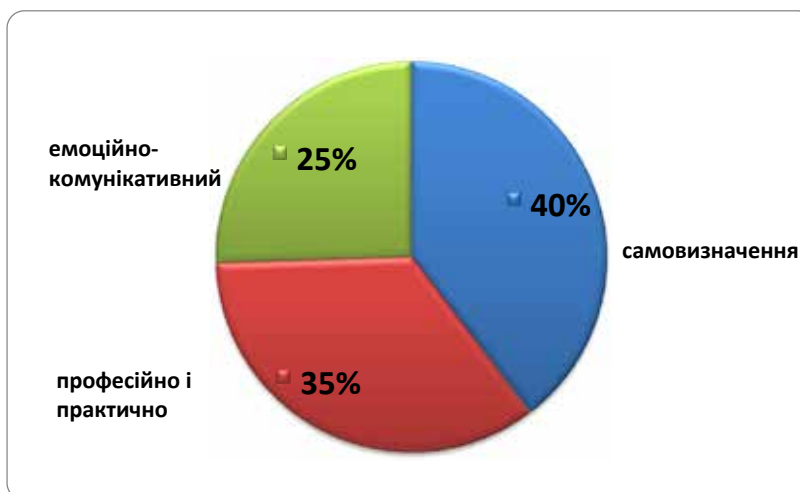

Рис. 2. Середні показники ставлення педагогів педагогічної діяльності із стажем до 10-ти років

Таблиця 1

Результати дослідження педагогів із стажем понад 10 років за методикою діагностики мотивації до успіху вчителя Т. Елерса

Висока мотивація до успіху		Середня мотивація до успіху		Низька мотивація до успіху	
Кіль-сть осіб	%	Кіль-сть осіб	%	Кіль-сть осіб	%
3	15	15	75	2	10

діяльності. Військові дії змінили мотиви педагогічної діяльності освітян. Для значної частини педагогів не залежно від стажу педагогічної діяльності (75% респондентів) домінуючим мотивом педагогічної діяльності є зорієнтованість на перемогу, гуманістична спрямованість, морально-духовний потенціал, 25% опитаних педагогів демонструють прагматизм, задоволення, орієнтованість на матеріальні цінності. Зміни у внутрішній мотивації дозволять підвищити професійний потенціал педагогів. Слід подолати негативні настанови щодо мотивів педагогічної діяльності, змінити ставлення до професії як основного джерела матеріального добробуту. Матеріальний чинник є вагомими мотиватором, проте – любов до дітей, поведінково-вольова складова (професійна я-концепція, рівень домагань, адекватна самооцінка, образ я), позитивний

професійний імідж формують спонукальну сферу педагога. Професійна я-концепція як портрет педагога змінює свідомість та свідомість суб'єктів педагогічної діяльності. І лише від злагодженої взаємодії психологів, соціальних педагогів, розвиваючого освітнього середовища залежить успіх навчання, виховання розвитку майбутнього інтелектуального потенціалу української нації, подолання негативної мотиваційної спрямованості щодо професійної педагогічної діяльності.

Перспективи подальшого дослідження. Мотиваційний потенціал педагогів є динамічною системою, яка постійно змінюється. Саме тому, є необхідність емпіричного дослідження внутрішнього потенціалу педагогів на шляху до професійного вдосконалення, враховуючи тенденції розвитку інформаційних освітніх технологій навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковбасюк Т. Психолого-педагогічні особливості мотивації педагогів до педагогічної діяльності. Нова педагогічна думка, 2021. № 4 (108). С. 62–68.
2. Мащак С., Кучвара Х. Особливості суб'єктивного благополуччя українців в умовах війни. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія № 6, 2022. С. 5–9.
3. Мащак С. Мотивація педагогічної діяльності вчителя як об'єкт уваги психолога. Теоретико-методологічні основи професійної підготовки педагога: збірник наукових праць за ред. Н. Скотної, М. Чепіль. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. С. 203–210.
4. Омельченко Л. М. Внутрішня мотивація педагогічної діяльності: сутність та чинники. Наука і освіта, 2014. irbis-nbuv.gov.ua
5. Павлова Олена. Професійна мотивація як педагогічна проблема. 2018. Режим доступу repository.khpa.edu.ua
6. Павлова О. Г. Теоретичні основи професійної мотивації до педагогічної діяльності. Наукові записки кафедри педагогіки, 2015, 38: С. 196–204.
7. Сагач О. Мотивація як складова професійного розвитку майбутнього вчителя. Педагогічна освіта: теорія і практика, 2019. Вип. 27. С. 105–110.
8. Сич В. М. Психологічні умови формування мотивації професійного вдосконалення спеціалістів відділів освіти. Актуальні проблеми психології. Т.1. Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія: 36. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. За ред. Максименка С. Д., Карамушки Л. М. К.: Міленіум, 2004. Вип. 13. С. 130–133.